

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕТНІЧНУ ПРИНАЛЕЖНІСТЬ ПОХОВАНЬ ЗА ОБРЯДОМ КРЕМАЦІЇ САЛТОВО-МАЯЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У статті висвітлено спірні питання стосовно етнічної атрибуції специфічного поховального обряду мешканців Подонеччя хазарського часу, досліджено шляхи їх вирішення.

Поховальні пам'ятки є найінформативнішими з усіх видів археологічних джерел у плані пошуку етнізуючих ознак носіїв тої чи іншої матеріальної культури. Традиції, що пов'язані з поховальною обрядовістю, є одними з найконсервативніших. Саме в них найповніше відбивається своєрідність економічної, соціальної та духовної культури етносу. Тому логічно виправданим є звернення до матеріалів поховального обряду під час дослідження етнічної структури поліетнічних археологічних спільностей. Такою спільністю є і салтово-маяцька археологічна культура¹.

Серед поховальних пам'яток салтово-маяцької культури в басейні Дону досліджено кілька могильників та окремих поховальних комплексів, де зафіксовані ґрунтові поховання за обрядом кремації. Географічно вони сконцентровані у верхній та почасті середній течії Сіверського Дінця, у межах лісостепу та північної зони степу. Могильники з трупоспаленнями інфільтровані в ареали лісостепової аланської та середньодонецької болгарської локальних груп салтово-маяцької культури. На думку А.К. Дегтяря, вони навіть репрезентують «особливий варіант салтівської культури»², хоча коректніше лише констатувати специфічний поховальний обряд та особливу етнічну групу у складі населення Подонеччя хазарського часу.

Найбільш дослідженими з поховальних пам'яток кремаційного обряду в культурно-хронологічних межах салтово-маяцької культури є могильники біля сіл Новопокровка та Суха Гомільша Харківської обл. Перший з них досліджувався у 1936—1937 рр. І.Ф. Левичким та у 1949 р. Ю.В. Кухаренком. Було відкрито 20 ямних трупоспалень та 2 «комплекси речей», а також обстежено сусіднє поселення³. Сухогомільшанський комплекс досліджувався у 1969, 1973—1982 рр. Середньовічною експедицією Харківського державного університету (ХДУ) на чолі з В.К. Міхеевим. Досліджувалися городище та кілька поселень; на могильнику розкопано 177 ямних і 140 урнових трупоспалень та 17 «комплексів»-тайничків⁴.

Салтівські трупоспалення відомі крім суто кремаційних могильників на кількох біритуальних та поліритуальних комплексах. Найчастіше вони співіснують з ямними ґрунтовими трупопокладеннями болгарського кола. Це могильники біля сіл Красна Гірка та П'ятницьке Харківської, а також с. Маяки Донецької областей. На першому з них було розкопано 104 ямних та урнових трупоспалення (з 267 поховань); на другому — по 6 інгумацій та кремацій. У с. Маяки трупоспалення сконцентровані на недовивченому до цього часу могильнику № 2⁵. Сім трупоспалень, виключно урнових, походять з кагакомбного (аланського) могильника біля с. Дмитрівка Белгородської обл. (Росія)⁶. І зрештою, досліджено також кілька одиничних поховань та «комплексів»-тайничків біля сіл Тополі, Мохнач (на поселеннях Мохнач 1 і Мохнач 2), Вербівка, Бондариха, Кочеток⁷.

Обряд поховання праху небіжчиків існує у двох формах — урновій та ямній; обидва безкурганні (ґрунтові). Згадані форми обряду є поліетнічними, відомими за часів раннього середньовіччя багатьом етнічним спільностям Євразії — балтам, слов'янам, германцям, тюркам, але вони не властиві для етносів, що склали основну масу населення Подоння в хазарську епоху.

До обрядності трупоспалення належать також так звані комплекси, або «тайнички зі зброєю». Типологічно вони є тризнами, головна їх особливість — це висока концентрація штучно пошкодженої зброї (шаблі, сокири, кинджали), певно, у ритуальних цілях. Безпосередньо ця традиція походить від поминальних комплексів східноєвропейської кочової еліти VII — початку VIII ст. (села Вознесенка, Глодоси,

Мала Перещепина), а генетично сягає, вірогідно, центральноазіатського ритуалу, спеціально — тюркотського⁸.

Виділення етнізуючих ознак серед елементів поховального ритуалу та категорій інвентаря за апробованою автором методикою⁹ виявило певну «проміжність» кремаційних поховань між катакомбним та ямним обрядами. Так, катакомбну (аланську) традицію характеризують наявність тризн, розповсюдження бойових сокир, типів обушків та стремен, лискованих сіроглиняних кухлів. Ямними (болгарськими) елементами виступають також широко розповсюджені в трупоспаленнях списи, списоподібні псалії, ліпні та гончарні кухонні горщики з лінійно-хвилястою орнаментациєю. Лише подекуди виявляється певна, дуже деталізована специфіка — есоподібні псалії з «кінськими головками», деякі наконечники стріл¹⁰. Взагалі, з погляду А.В. Криганова, етнічні відмінності різних етносів, що мешкали у Подонні в VII—X ст., в області зброї та кінського спорядження фіксуються не різними типами, а переважанням тих чи інших типів у різноетнічних комплексах, передусім поховальних¹¹.

В археологічній літературі вироблено чотири основні підходи до проблеми етнічної атрибуції досліджуваних пам'яток, без урахування кількох компромісних версій.

Найстаршою є слов'янська гіпотеза¹². На її користь покликаються географічна близькість слов'янських територій, де у VI—IX ст. панує обряд кремації у найрізноманітніших формах, а також дані писемних джерел щодо розселення слов'ян на теренах Хазарського каганату. Пізніше археологічні дослідження виявили певне проникнення пенківських (що традиційно визначаються як слов'янські) культурних елементів у Подонеччя. Це і пенківська кераміка у салтівських шарах або підстеляючі пенківські горизонти (села П'ятиницьке, Маяки, Суха Гомільша), і типові пенківські посудини у ролі урн у салтівських кремаціях (села Дмитрівка, Суха Гомільша, Красна Гірка). Зі слов'янською гіпотезою, не відкидаючи, щоправда, зв'язків з Північно-Західним Кавказом, погоджується і А.К. Дегтярь у єдиній до цих пір спробі узагальненого аналізу трупоспалень салтово-маяцької культури¹³. Слов'янський елемент вбачали у салтівських кремаціях й інші дослідники. Так, Ю.В. Кухаренко, публікуючи матеріали Новопокровки, приписав пам'ятку «слов'яно-аланському поліетносу» — русам. Русам «віддав» Новопокровку й П.М. Третяков, щоправда, вважаючи їх змішаною слов'яно-тюркською етнічною групою. Слов'яно-тюркська «пенківська» гіпотеза імплонує й І.А. Баранову¹⁴.

С.О. Плетнєвою було висунуто східнотюркську версію щодо походження салтівських кремацій. Носіями обряду вона визнала тюркотів — гвардійців кагана Хазарії (на чолі каганату стояла гілка тюркотського роду Ашина). До аналогії залучалися поховання за обрядом трупоспалення культури чаатас на верхньому Єнісеї, належної єнісейським киргизам¹⁵.

У 1970 р. Д.Т. Березовець висловив припущення щодо західнокавказького (адигейського) походження обряду. Він звернув увагу на досить схожі поховання на деяких могильниках VIII—IX ст. у Північно-Західному Передкавказзі та Прикубанні (Борисівка, Абрау-Дюрсо). З адигами-зихами певний час була схильна пов'язувати могильники типу Новопокровки і С.О. Плетнєва¹⁶.

Нарешті В.К. Міхеев, підсумовуючи матеріали (переважно власних розкопок біля сіл Суха Гомільша і Маяки), запропонував уважати ці та аналогічні їм могильні комплекси належними «тюрко-угорській орді», ототожненій ним з «білими уграми» «Повісті временних літ»¹⁷. Ця концепція зустріла схвальну реакцію рецензентів (О.В. Сухобокова та В.В. Приймака)¹⁸, була прийнята С.О. Плетнєвою та А.В. Кригановим¹⁹, але, здається, досі ніким ґрунтовно не досліджувалась і не спростовувалась.

З нашого погляду, найбільш раціональною є висловлена С.О. Плетнєвою ще у 1972 р. гадка про те, що поховання за обрядом кремації на могильниках салтово-маяцької культури можуть бути диференційовані і мати різну етнічну приналежність²⁰. Найпривабливіший шлях у цьому напрямі — диференціація кремацій на ямні та урнові — був рішуче заперечений харківськими дослідниками, насамперед В.К. Міхеевим. На основі комплексного аналізу елементів обряду він визнав за цією різницею лише показник якоїсь неясної «внутрикультурної» диференціації, можливо соціальної²¹. Проте це ще не означає, що підхід, висловлений С.О. Плетнєвою, не має права на існування. Навпаки, він є досить перспективний.

Інфільтрація слов'янського населення в ареал салтово-маяцької культури засвідчена досить чітко. Вже згадувались свідчення писемних джерел: це переважно арабсько-перські автори (Табарі, Масуді, Ібн-Хордадбег), але й власне хазарське джере-

ло — автор «листів кагана Іосифа». На археологічному матеріалі цей процес фіксується численними знахідками на багатьох поселеннях салтово-маяцької культури в поріччі Дону та його допливів пеньківської (і у підстеляючих горизонтах, і синхронно — Дмитрівка, Суха Гомільша, Мохнач 1 і 2, П'ятницьке), роменської (Мохнач, Коробові Хутори) та роменсько-боршевської кераміки (Саркел, Ближні Мельниці, Богоявленська). При цьому у низці випадків йдеться про чисто слов'янське поселення, сусіднє та синхронне салтівським²².

Пеньківські посудини у кремаціях Сухої Гомільші, Дмитрівки, Красної Гірки, вірогідно, виступають слов'янською етнізуючою ознакою. Проте поширення слов'янської атрибутів на всі салтівські кремації, з нашого погляду, неприпустиме. По-перше, урнами та посудинами-приставками всюди (крім Дмитрівки) виступають переважно посудини салтівських типів, головним чином гончарні горщики болгарських видів. Між тим слов'яни каганату, як ми бачили, зберігають власну етнічну традицію у керамічному виробництві — «пеньківську», «роменську» чи «боршевську». По-друге, набір інвентарю в кремаціях салтово-маяцької культури (не лише керамічного, а й зброї та кінського спорядження) типово степовий і аж ніяк не слов'янський. Такою ж неслов'янською є традиція поминальних тризн з ритуально пошкодженою зброєю. По-третє, у складі пеньківського культурного комплексу присутній виразний степовий елемент, вочевидь болгарський, тобто носієм «пеньківської» культурної традиції, в тому числі і на салтівських пам'ятках, у певних випадках міг бути не слов'янин, а тюрк²³.

Трупоспалення та тризни з обрядом ритуального пошкодження зброї були відомі тюркютам-туго, але археологічно це не простежується. Більш того, спираючись на китайські хроніки «Суйшу» і «Таншу», можна стверджувати, що обряд кремації у тюркютів було віджито до середини VII ст. (остання згадка — 639 р.)²⁴. Тому не дивно, що «тюркютським» поховальним обрядом вважається підкурганне трупокладення зі зброєю та конем так званого кудиргінського типу²⁵. Поодинокі спроби Л.М. Гумільова пов'язати з тюркютами «трупоспалення в огорожках» Алтаю та Туви була спростована Л.Р. Кизласовим, який переконливо довів, що поховання в «огорожках» містять матеріали бронзового віку²⁶. Проти тюркютської версії походження салтівських кремацій свідчить також їх існування на околиці каганату, притому що у серці Хазарії — в Північному Дагестані — вони невідомі. Крім цього, слід зауважити, що трупоспалення на Дінці диференціюються за майном і не можуть уважатись належними вищому соціальному прошарку, яким були тюркюти в Хазарії²⁷.

Аналогія з культурою чаатас, наведена у 1967 р. С.О. Плетньовою, некоректна. Присутність киргизів у Східній Європі невідома з писемних джерел. До того ж, складні форми поховальних споруд на Єнисеї не мають аналогій в ареалі салтово-маяцької культури²⁸. І нарешті, чомусь поза увагою дослідників залишився той факт, що «Суйшу» описує кремацію у тюркютів як підкурганну, що, здається, з археологіч звяз до уваги лише О.І. Семенов.

Серйозні зауваження викликає і адигейська версія.

1. Cremaція широко розповсюджується на могильниках Західного Передкавказзя з середини VIII ст., тобто з того часу, коли деякі могильники з подібним обрядом на Дінці (Новопокровка, Суха Гомільша) вже існували³⁰.

2. Деякі дослідники, в тому числі й відкривачі Борисівки та Абрау-Дюрсо, не вважають ці могильники адигейськими. Так, третю частину Борисівського могильника, що датується серединою VIII—IX ст., В.В. Саханев у 1914 р. відніс до салтово-маяцької культури, базуючись на явно салтівських елементах інвентарю (кераміка, зброя тощо), а Б.О. Рибакоч уважав слов'янською³¹. Специфічно адигейською виявляється кремація у кам'яних скринях (її приблизно 64 % серед поховань VIII—IX ст.³². В Абрау-Дюрсо вона відсутня. За ритуалом та інвентарем цей могильник повністю аналогічний Новопокровському, що й змусило В.В. Саханева припустити його немісцеве походження. Дослідник прийняв гіпотезу С.О. Плетньової (східно-тюркську)³³. Нашу аргументацію проти цієї гіпотези ми виклали вище.

Тюрко-угорська концепція, введена у науковий обіг одним з найавторитетніших дослідників салтівських старожитностей, має під собою досить широкий ґрунт. Наявність численних угорських рис у культурі тюрко-болгар відома давно (сам етнонім «бол-гар» тлумачать як «п'ять угрів») ³⁴. Аналізуючи на основі свідчень візантійських джерел про їх звичай та походження, тюркські та угорські елементи в культурі різних болгарських племен, М.І. Артамонов зазначив переважання останніх у племені

сарагур³⁵. Літописний термін «білі угри» є точною мовною калькою цього західно-тюркського етноніма.

В угорському світі фіксується один регіон, де у I тис. н. е. обряд кремації був широко відомий. Це Лісостепове Поіртишся часів середньоіртишської (III—V ст.) та потчевашської (VI—IX ст.) культур³⁶. Поіртишся входило до зони формування західноугорського союзу, і його населення разом з іншими було залучено до руху гунів наприкінці IV ст. н. е. в Європу³⁷. Пізніше, у VII—IX ст., потчевашська культура зберігає зв'язки з Хазарією; тут добре представлений салтівський імпорт, переважно прикраси (персні, сережки тощо)³⁸. Певне, хоч і не лекальне, збереження мешканцями Подонеччя своїх давніх традицій, попри нівеляцію гунського та постгунського часу, вповні можливе.

До того ж сарагури були досить могутнім об'єднанням. На час їх першої згадки (Пріск Панійський, 463 р.) вони вже стояли на чолі могутньої степової коаліції — оногур, урогів та щойно переможених акацирів. У 468 р. сарагури завдають остаточної поразки синам Агтілі; у 480 та 522 рр. наносять нищівні удари по візантійських володіннях у Закавказзі (552 р. — разом із савірами). У середині VI ст. сарагурів згадують Прокопій Кесарійський (зараховуючи їх до болгар) та сірієць Псевдо-Захарія. «Повість временних літ» фіксує «білих угрів» за часів «Іраклія царя» (тобто у другій чверті VII ст.)³⁹.

Певні археологічні аналогії могильники Подонеччя мають у балкано-дунайській культурі, поховальний обряд якої — біритуальний і кремація — пов'язується із слов'янським етнічним компонентом⁴⁰. Між тим наявність численних неслов'янських рис обряду спородила у болгарській археологічній літературі гіпотезу щодо праболгарської етнічної атрибуції трупоспалень на терені Дунайської Болгарії. Обґрунтуванням слугують переважання салтоїдної кераміки, як урн та приставок, м'ясне жертвування тощо⁴¹. Недавня розвідка з цього питання визначила низку особливостей різних територіальних груп поховань з кремацією, виявила аналогії серед слов'янських старожитностей обох берегів Дніпра, але не зняла висновку Д. Дмитрова: паралелі з трупоспаленнями салтово-маяцької культури існують, і деякі праболгарські групи могли мати поховальний обряд кремації⁴².

Отже, підводячи підсумки, можна зазначити: лінгвістично правомірне ототожнення сарагури — «білі угри», а тому остання згадка найбільш угорського з усіх болгарських племен у писемному джерелі XII ст. може свідчити на користь того, що принаймні частина сарагурського етносу пережила апогей своєї могутності і в VII—X ст. перебувала у складі Хазарського каганату.

¹ Плетнева С.А. Салтово-маяцкая культура // Степи Евразии в эпоху средневековья (Археология СССР). — М., 1981. — С. 75.

² Дегтярь А.К. Некоторые вопросы истории населения верхнего течения Северского Донца в раннем средневековье // ВХГУ. — 1981. — № 214. — С. 81.

³ Кухаренко Ю.В. Новопокровський могильник і поселення // Археологія. — 1952. — Т. IV. — С. 33.

⁴ Михеев В.К. Подонье в составе Хазарского Каганата. — Харьков, 1985. — С. 7—10; Он же. Сухогомольшанский могильник // СА. — 1986. — № 3. — С. 158—172.

⁵ Михеев В.К. Погребальный обряд Красногорского могильника салтово-маяцкой культуры // Ранние болгары и финно-угры в Восточной Европе. — Казань, 1990. — С. 50—51; Он же. Подонье в составе... — С. 16; Шрамко Б.А. Погребение VIII—X вв. у с. Пятищкое Харьковской области // Древнерусское государство и славяне. — Минск, 1983. — С. 48—50.

⁶ Плетнева С.А. Об этнической неоднородности населения Северо-Западного Хазарского пограничья // Новое в археологии. — М., 1972. — С. 112—118.

⁷ Михеев В.К. Подонье в составе... — С. 19—20; Дегтярь А.К. Комплекс из погребения воина у с. Кочеток на Северском Донце // СА. — 1984. — № 2. — С. 239—242.

⁸ Амброз А.К. Восточноевропейские и среднеазиатские степи V — первой половины VIII в. // Степи Евразии... — С. 21.

⁹ Богуславский Г.С. Этнизирующие признаки погребений аланского и болгарского населения Подонья VIII—X вв. // Древние культуры и цивилизации Восточной Европы. — Одесса, 1995. — С. 73—75.

¹⁰ Крыганов А.В. Вооружение и войско населения салтово-маяцкой культуры (по материалам могильников с обрядом трупосождения) // Проблемы археологии Поднепровья. — Днепрпетровск, 1989. — Вып. 4. — С. 98—99.

- ¹¹ Крыганов А.В. Вооружение, доспехи и конское снаряжение ранне-средневековых болгар Северного Причерноморья // *Болгарский ежегодник*. — Харьков, 1994. — Т. 1. — С. 41.
- ¹² Третьяков П.Н. Восточнославянские племена. — М., 1953. — С. 254—256; *Очерки истории СССР*. — М., 1958. — Т. 3. — С. 492—501; Сміленко А.Т. Слов'яни та їх сусіди у Степовому Подніпров'ї (II—XIII ст.). — К., 1975. — С. 112.
- ¹³ Дегтярь А.К. Некоторые вопросы... — С. 81—82.
- ¹⁴ Кухаренко Ю.В. Вказ. праця. — С. 49—50; Третьяков П.Н. По следам древних славянских племен. — Л., 1982. — С. 39—40; Баранов И.А., Майко В.В. Пастирско-пенковската култура и проблемът за разселването на прабългарските племена от Средното Поднепровие и Таврия // *БСП*. — Велико-Тырново, 1995. — Т. IV. — С. 76—77.
- ¹⁵ Плетнева С.А. От кочевий к городам // *МИА*. — 1967. — № 142. — С. 100—102.
- ¹⁶ Березовець Д.Т. Про ім'я носіїв салтівської культури // *Археологія*. — 1970. — Т. 24. — С. 59—61; Плетнева С.А. Салтово-маяцкая культура. — С. 72.
- ¹⁷ Михеев В.К. Подонье в составе... — С. 27.
- ¹⁸ *Див.*: *Археологія*. — 1990. — № 3. — С. 152.
- ¹⁹ Плетнева С.А. Хазары. — М., 1986. — С. 43; Крыганов А.В. Вооружение, доспехи и конское снаряжение... — С. 42.
- ²⁰ Плетнева С.А. Об этнической неоднородности... — С. 114—115.
- ²¹ Михеев В.К. Сухогомольшанский могильник. — С. 172; Крыганов А.В. Вооружение и войско... — С. 112.
- ²² Михеев В.К. Подонье в составе... — С. 8; Дьяченко А.Г. Славянские памятники VIII—середины XIII вв. в бассейне Северского Донца: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — М., 1983. — С. 7—13.
- ²³ Баранов И.А., Майко В.В. Цит. съч. — С. 77.
- ²⁴ Могильников В.А. Тюрки // *Степи Евразии*... — С. 31—32.
- ²⁵ Гаврилова А.А. Могильник Кудырга как источник по истории алтайских племен. — М.; Л., 1965. — С. 4—7.
- ²⁶ Могильников В.А. Тюрки. — С. 32.
- ²⁷ Михеев В.К. Сухогомольшанский могильник. — С. 161—166; *Он же*. Погребальный обряд... — С. 150—152.
- ²⁸ Кызласов Л.Р. Древнехакасская культура чаатас VI—IX вв. // *Степи Евразии*... — С. 46—52.
- ²⁹ Гумилев Л.Н. Древние тюрки. — М., 1967. — С. 101; Семенов А.И. К выявлению центральноазиатских элементов в культуре раннесредневековых кочевников Восточной Европы // *АСГЭ*. — 1988. — Вып. 29. — С. 100—107.
- ³⁰ Ковалевская В.Б. Северокавказские древности // *Степи Евразии*... — С. 93.
- ³¹ *Очерки истории СССР*. — Т. 3. — С. 223.
- ³² Ковалевская В.Б. Указ. соч. — С. 93.
- ³³ Дмитриев А.В. Могильник эпохи переселения народов на р. Абрау-Дюрсо // *КСИА*. — 1979. — Вып. 158. — С. 55.
- ³⁴ Артамонов М.И. История хазар. — Л., 1962. — С. 73.
- ³⁵ *Там же*. — С. 81.
- ³⁶ Могильников В.А. Угры и самодийцы Урала и Западной Сибири // *Финно-угры и балты в эпоху средневековья* (Археология СССР). — М., 1987. — С. 192—193.
- ³⁷ Павленко Ю.В., Смагулов С.А. Гуни напередодні їх вторгнення в Європу // *Археологія*. — 1993. — № 1. — С. 36—37, 41.
- ³⁸ Могильников В.А. Угры и самодийцы... — С. 187.
- ³⁹ Артамонов М.И. Указ. соч. — С. 57—65.
- ⁴⁰ Ваклинов С. Р. Формиране на старобългарската култура. — София, 1977. — С. 61; Федоров Г.Б., Полевой Л.Л. Археология Румынии. — М., 1973. — С. 172.
- ⁴¹ Ваклинов С.Р. Цит. съч. — С. 71—75; Димитров Д.И. Прабългарите по Северното и Западно Черноморие. — Варна, 1987. — С. 44—46.
- ⁴² Даскалов М. За някой особености на кремацията като погребален обред в Североизточна България и в земите по левия бряг на р. Днепър // *БСП*. — Велико-Тырново, 1992. — Т. 1. — С. 41—43.

Одержано 02.06.96

Г.С. Богуславский

К ВОПРОСУ ОБ ЭТНИЧЕСКОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ЗАХОРОНЕНИЙ ПО ОБРЯДУ КРЕМАЦИИ САЛТОВО-МАЯЦКОЙ КУЛЬТУРЫ

Среди памятников захоронений салтово-маяцкой культуры в бассейне Дона особое место занимают могильники с обрядом кремации, которые присущи большинству местных этносов хазарской эпохи. В течение многолетних исследований был накоплен обширный материал,

позволяющий изучить вопрос об этнической принадлежности этих могильников. Среди гипотез, известных в археологической литературе, можно выделить четыре основных подхода, которые определяют этнос носителей обряда — славянский, восточнотюркский, адыгейский и тюрко-венгерский. Автор сделал попытку обосновать тезис о генетической близости салтовского кремирования, часть обрядов которого связана со славянскими, а большинство — с тюрко-венгерскими племенами сарагуров.

G.S. Boguslavskiy

ON THE QUESTION OF ETHNIC AFFILIATION OF INTERMENTS WITH THE CREMATION RITE OF THE SALTIV-MAYATSKA CULTURE

Among funeral sites of the Saltiv-Mayatska culture in the Don basin, a particular place belongs to interments with the rite of cremation, which are not inherent in the majority of the region's population in the Khazar epoch. Many-year researches have accumulated the extensive actual material, which allows one to consider the question about the ethnic attribution of sites of the given type. The hypotheses, which are known from the archaeological literature, can be divided into 4 main approaches. The last define the ethnoses of bearers of the rite studied as Slavic, East-Turkic, Adygic, or Turkic-Hungarian ones. The author tries to ground the thesis about the inhomogeneity of Saltiv cremations, a part of which is connected with the Slavs, and the majority - with the Turkic-Hungarian tribe of Saragurs.

С.В. Смирнов

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ТА КОНКРЕТНО-ІСТОРИЧНОГО В ДОСЛІДЖЕННІ АНТРОПОГЕНЕЗУ В АРХЕОЛОГІЇ

У статті розглянуто малорозроблені в археології палеоліту питання співвідношення теоретичного та конкретно-історичного в дослідженні проблематики антропогенезу.

Проблема співвідношення теоретичного та конкретно-історичного в археології не нова: вона завжди постає перед археологом, коли він виходить на рівень пошуку загальних закономірностей, у тому числі під час вивчення процесу походження людства. Проте цю проблему ще не проаналізовано належним чином.

У своїй практичній діяльності археологи часто вживають термін «теорія», надаючи йому при цьому різного смислового забарвлення. Найчастіше теоретичним дослідженням називають об'ємну наукову працю або працю підсумкового характеру, протиставляючи цим самим його дослідженням описово-джерелознавчого плану. Це приклад звичаєвого розуміння терміну.

З погляду наукової методології, теорія — це логічно впорядкована система знань, яка містить в собі закони різного рівня та найзагальніші наукові положення, які називаються постулатами та принципами. Специфіка теорії полягає в тому, що вона дає ідеалізовану схему об'єктів у їх найважливіших і необхідних зв'язках. Теоретичне знання, на відміну від конкретно-історичного, оперує не реальними об'єктами, а ідеалізованими контурами, які відрізняються від реальних об'єктів тим, що вони очищені від несуттєвого та другорядного. Теоретичний об'єкт дослідження це логічна схема, побудована з урахуванням лише загальних, універсальних рис об'єктів. Теорія вибудовує логічно виведений ідеально середній тип об'єктів. У теоретичному знанні думка рухається відносно незалежно від реальних об'єктів на основі власного теоретичного змісту. Мова теорії це категорії, які не мають чуттєвого корелята. Наприклад, у теорії антропогенезу людина розглядається як така, як суб'єкт історичного процесу, а не як людина тієї чи іншої території, тієї чи іншої історичної епохи. Іна-

© С.В. СМІРНОВ, 2001